

ОГЛЯД НОВИХ ПУБЛІКАЦІЙ

ЮРІЙ РАДЧЕНКО

НОВА КНИГА З ІСТОРІЇ ВЕРМАХТУ, АБО ЧИ НЕ ЗАРАНО ПІДБИВАТИ ПІДСУМКИ?

Кноп Г. История Вермахта: Итоги. – СПб.: Питер, 2009. – 272 с. ISBN: 978-5-388-00299-0

Питання про участь Вермахту в злочинах націонал-соціалізму почали ставити ще до завершення війни проти гітлерівської Німеччини. У Харкові в грудні 1943 р. пройшов судовий процес проти трьох німецьких військовополонених, винних у вбивствах та катуваннях цивільного населення СРСР та військовополонених РСЧА¹. Післявоєнні процеси, які проводилися у Нюрнбергу, Києві, Мінську та інших містах, підтвердили факти тісної співпраці Вермахту з айзатцгрупами та скоєння багатьох інших злочинів солдатами збройних сил гітлерівської Німеччини. У ФРН у 1950–80-ті роки домінувала теза про непричетність Вермахту до злочинів проти цивільного населення (насамперед проти місцевих євреїв) та військовополонених під час війни проти СРСР. Політики, юстиція, мемуаристи та історики сформуливали міф про «чистий Вермахт», звалюючи всі злочини націонал-соціалізму на Гітлера, Гімлера з його СС, «фанатиків наци» тощо². Починаючи з 1960-х років з'являються перші праці, в яких висвітлюється проблематика злочинів німецьких

¹ Судебный процесс о зверствах немецко-фашистских захватчиков на территории города Харькова и Харьковской области в период их временной оккупации. – М.: ОГИЗ, 1943. – 95 с.

² Итоги второй мировой войны: Пер. с нем. – М.: Изд-во иностр. лит., 1957. – 600 с.; *Карель П.* Восточный фронт. Кн. 1. Гитлер идет на Восток. 1941–1943. – М.: Изографус, Изд-во Эксмо, 2004. – 650 с.

солдат проти євреїв, українців та інших народів на території окупованого Радянського Союзу³. Але легенда про «чистий Вермахт» мала сильну підтримку до початку 1990-х. Саме з часу об'єднання Німеччини з'явилися фундаментальні дослідження, присвячені тематиці злочинів Вермахту на території СРСР⁴. З березня 1995 р. продовжується показ великої пересувної виставки «Війна на знищення», яка розповідає про злочини німецьких збройних сил у війні проти СРСР. Останнім часом з'явилися спільні напрацювання німецьких і російських істориків у дослідженні злочинів Вермахту на Сході⁵.

Хоча зараз позицію про «чистий Вермахт» витіснено на маргінес в академічних школах у ФРН (та на Заході взагалі) й вона знаходить собі притулок дедалі частіше у псевдоісторичних ревізійністських колах, тим не менше існують причини і далі її спростовувати. Досить згадати вихід друком праці німецького історика Й. Гоффмана «Сталінська війна на знищення», яку нещодавно видано навіть у російському перекладі. В цій книжці автор спробував підтвердити стару легенду про «чистий Вермахт», часто перекручуючи факти та доходячи нелогічних висновків⁶.

Цього року російське видавництво «Пітер» (Санкт-Петербург) порадувало читачів виходом російського перекладу роботи німецького історика-популяризатора Г. Кноппа «Історія Вермахту. Підсумки». Г. Кнопп, відомий своїми дослідженнями історії Другої світової війни, частіше концентрується на біографіях військових та політичних діячів Третього рейху⁷. У світлі дис-

³ *Jacobsen H. A. Kommissarbefehl und Massenexekutionen sowjetischer Kriegsgefangener // Anatomie des SS Staates von Buckheim, Martin Broszkat, Hans-Adolf Jacobsen und Helmut Krausnick. – München: Deutscher Taschenbuch Verlag, 1994. – S.449–544; 1994; Streit K. Keine Kameraden. Die Wehrmacht und die sowjetischen Kriegsgefangenen 1941–1945. – Bonn: Dietz, 1997. – 448 s.*

⁴ *Bemme B. Война на уничтожение: вермахт и Холокост [Электронный ресурс. Режим доступа: <http://vivovoco.rsl.ru/VV/PAPERS/HISTORY/VEHRMACHT.HTM>]. Доступ – 22.05.2008; Pohl D. The Murder of Ukrainian's Jews under German Military Administration and in the Reich Commissariat Ukraine // The Shoa in Ukraine: history, testimony, memorialization. – Bloomington: Indiana University Press, 2008. – P. 218–242; Streit K. Das Schicksal der verwundeten sowjetischen Kriegsgefangenen // Vernichtungskrieg: Verbrechen der Wehrmacht 1941 bis 1944 / Hrsg. von Hannes Heer und Klaus Naumann. – 2 Auflage – Hamburg: Hamburger Ed., 1995. – S. 78–91; Gefner K. Geheime Feldpolizei die Gestapo der Wehrmacht // Vernichtungskrieg: Verbrechen der Wehrmacht 1941 bis 1944 / Hrsg. von Hannes Heer und Klaus Naumann. – 2 Auflage – Hamburg: Hamburger Ed., 1995. – S. 343–356*

⁵ *Истребительная война на востоке. Преступления вермахта в СССР. 1941–1944. Доклады. / Ред. Г. Горцка, К. Штанг. — М.: АИРО, 2005. — 96 с.*

⁶ *Гоффман И. Сталинская война на уничтожение: планирование, осуществление, документы. – М.: АСТ: Астрель, 2006. – 359 с.*

⁷ *Кнопп Г. Генералы Третьего рейха / Пер. с нем. Ж.А. Колобовой. – М.: АСТ: Астрель, 2007. – 511 с.; Кнопп G. Hitlers Helfer. München: Bertelsmann Verlag GmbH, 1996. – 351 s.; Кнопп Г. Холокост. Неизвестные страницы истории. – Х.: Книжный клуб «Клуб семейного досуга», 2006. – 336 с.*

кусій, які досі активно ведуться у ФРН (і не тільки) відносно злочинів Вермахту у Другій світовій війні, книга Кноппа має викликати жвавий інтерес у читачів. Звичайно, що цю роботу не можна назвати фундаментальною. Бо як можна розмістити на 272 сторінках всі аспекти історії збройних сил нацистської Німеччини за 12 років? Та й назва книги звучить досить категорично – «Підсумки».

Працю автор розділив на п'ять розділів. У першому розділі «Вторгнення в Європу» дослідник торкнувся періоду від 1933 р. (приходу НСДАП до влади в Німеччині) до 1940 р. (перемоги над Францією). У другому розділі Кнопп дослідив кампанію Вермахту у Радянському Союзі у період від початку інвазії й до перемог Червоної армії на Курській дузі, коли стратегічна ініціатива на Східному фронті остаточно перейшла на бік Советов. Великий інтерес викликає третій розділ книги – «Військові злочини», де автор висвітлив деякі аспекти військових злочинів солдат збройних сил нацистської Німеччини у СРСР, на Балканах, в Італії тощо. Наступний розділ «Спротив у мундирах» дуже цікавий, особливо у світлі появи на кіноекранах фільму «Операція “Валькірія”». Кнопп тут намагався показати наявність у збройних силах Райху на макро- (група Штауффенберга) та мікрорівнях (відмова простих солдат виконувати злочинні накази, дезертирство) організованого (або слабоорганізованого) руху Опору проти злочинної машини націонал-соціалістичної держави. Останній розділ праці під назвою «Війна до останнього» присвячено дослідженню спротиву Вермахту силам антигітлерівської коаліції в останні 7–8 місяців війни на фоні розпаду військового та політичного апаратів Третього райху.

У книзі зображено трагедію європейських євреїв, яким випало нещастя опинитися на територіях, окупованих Вермахтом. Досліджуючи трагедію польських євреїв, Кнопп наводить свідчення колишнього солдата Вермахту Георга Пенгеля. Останній описує, як польських євреїв змушували працювати на аеродромі неподалік Радома. Це були здебільшого ортодоксальні євреї. Пенгель приніс хліба та заговорив з одним з цих нещасних. «Серед них був єврей у цивільному костюмі. Він дістав з гаманця фотографію, на якій він був зображений в мундирі австрійського офіцера... Тоді я вперше подумав: “Трясця..., та що ж тут за лайно коїться!” Він сказав: “Я три дні на ногах, і весь час під охороною”. Я спитав: “Чому Ви не хочете втекти? Ви ж можете!”. “А куди я піду?” – сказав він» (с. 44–45).

Торкаючись історії війни проти СРСР, Кнопп пише про виконання «наказу про комісарів», виданого 6 червня 1941 року. За даними автора, цей сумнозвісний «бефель» виконувався у 80% підрозділів Вермахту.

Дослідник наводить свідчення колишнього солдата Вермахту Бруно Менцеля: «Слово “комісари” у тодішній німецькій мові означало те ж саме, що й “євреї”. Вони й були головним чином євреями» (с. 112). Загалом від 7000 до 8000 політпрацівників РСЧА до середини 1942 р. стало жертвами «наказу про комісарів» (с. 135). З 5,7 мільйонів червоноармійців у німецькому полоні загинуло від 2,5 до 3, 3 мільйонів чоловік, що складає від 45% до 57% від загальної кількості (с. 114).

Кнопп констатує, що «одним з найбільших німецьких злочинів, в який у Росії був втягнутий і Вермахт, було, без сумніву, вбивство євреїв. Протягом перших дванадцяти місяців операції “Барбароса” було вбито приблизно 900 000 євреїв, з яких 500 000 у районі бойових дій армії» (с. 117). Говорячи про трагедію євреїв Білорусі, автор зазначає, що тільки восени 1941 р. підрозділи 707-ї піхотної дивізії знищили 10 000 євреїв, а 19 жовтня 1941 р. її командувач генерал-майор Бехтольсхайм видав наказ: «Євреї – це наші смертельні вороги. Вони – не люди в європейському культурному смислі, а в юності виховані злочинці, з дитинства навчені знущань. Ці чудовиська повинні бути знищені» (с. 118). Можна констатувати, що Бехтольсхайм «перевершив» у своєму антисемітському запалі навіть генерал-фельдмаршала Райхенау з його відомим, «зразковим» з точки зору Гітлера, наказом по 6-й армії від 10 жовтня 1941 р. Кнопп описує страшний випадок, який стався у районі бойових дій армії під командуванням Райхенау. Начальник гарнізону у Білій Церкві віддав у середині серпня 1941 р. наказ 800 місцевим євреям з’явитися до командири. Таємна польова поліція передала їх службовцям айнзатцгрупи С, які знищили їх. 90 дітей цих вбитих євреїв тримали у місцевій школі у жахливих умовах, не надаючи ніякого харчового постачання. Офіцер штабу 295-ї піхотної дивізії Гроскурт особисто відвідав школу та пересвідчився в нелюдських умовах існування цих нещасних дітей, «провина» яких перед нацистським режимом була лише в тому, що їхні батьки були євреями. Після цього Гроскурт довідався від обершарфюрера СС, що цих дітей скоро знищать. Польовий командир Вермахту також підтвердив це. Гроскурт зв’язався з більш високими командними інстанціями та довідався, що рішення про долю дітей приймає головнокомандувач 6-ї армії фон Райхенау. Вранці 21 серпня Гроскурт отримав дзвінок з армійського штабу. Його повідомили, що діти мають бути знищені. Так і сталося. Хоча Райхенау нічого не коштувало їх врятувати (с. 120).

Дослідник констатує, що знищення євреїв протягом перших місяців війни проходило часто під прикриттям так званого замирення території. «Багато хто з генералів Вермахту розглядав єврейське населення як воєнну загрозу безпеці. Євреї, вважали вони, є прихильниками більшовицької

держави, повстанцями, вбивство яких неодноразово заохочувалося, бо таким чином у зародку знищувався спротив окупаційній владі» (с. 123). Цим переконанням суперечить звіт їхнього колеги генерал-лейтенанта фон Лейкауфа начальника управління воєнної економіки та озброєння Головнокомандування Вермахту генералу Томасу від 2 грудня 1941 р. У цьому звіті, зокрема, говориться: «Позицією єврейського населення з самого початку була абсолютна лояльність. Воно намагалося уникнути всього, що могло б не сподобатися німецькій владі. Ясно, у глибині душі вони ненавидять німецьку владу та армію, – і це не дивно. Однак нема ніяких доказів того, що всі євреї, або хоча б значна їх частина, брали участь у саботажі та ін. Безумовно, серед них були окремі терористи та саботажники, так само як серед українців. Але неможна стверджувати, що євреї як такі представляють собою яку-небудь небезпеку для Вермахту. Німецька армія та влада були задоволені якістю праці євреїв, хоча вона, звичайно, мотивувалася тільки почуттям страху»⁸. Тобто придушення руху Опору (існуючого та неіснуючого) було лише прикриттям для знищення мирного єврейського населення України (здебільшого старих, жінок та дітей).

Досліджуючи події 20 липня 1944 р., автор торкнувся біографічних даних деяких учасників цих подій. Згідно з даними Кноппа, один з учасників подій 1944 р. генерал Штюльпнагель «вважався гуманістично освіченим естетом». «У тилу його армії діяла зондеркоманда 4b; Штюльпнагель турбувався про постійне співробітництво між армією та командою... бажаною ціллю, скоріше всього, вважалися “єврейські та комуністичні жителі”... Приклад Штюльпнагеля показує, що можна розділяти примітивні уявлення Гітлера про “єврейський більшовизм” та одночасно розглядати диктатора як загрозу для майбутнього Німеччини» (с. 173).

У праці зустрічаються деякі перекручення історичної правди. Наприклад, Кнопп пише про розстріл органами НКВС у звільненому Червоною армією в лютому 1943 р. Харкові 4 тисяч місцевих жителів (с. 133). Цим він повторює дані з праці Гоффманна «Сталінська війна на знищення». Те, що Гоффманн, спираючись на матеріали Федерального архіву у Фрайбургу, фальсифікував історію підкупаційного Харкова, вже не викликає сумніву. Це було доведено харківським істориком А. Скоробогатовим⁹. Які матеріали використовував Кнопп при описанні подій у Харкові в лютому–березні 1943 р., не відомо.

⁸ Уничтожение евреев СССР в годы немецкой оккупации (1941–1944) / Ред. И. Арад. – Иерусалим, 1991. – С. 174.

⁹ Скоробогатов А. В. Харків проти Й. Хоффманна, або деякі питання історії підкупаційного міста в західній історіографії // Проблеми періодизації історії міста та історіографічного процесу. – Вип. 5. – Х., 2002. – С. 114–116.

На сторінці 118 айнзатцгрупа А названа чомусь «особливою групою». На наступній сторінці з'явився термін «таємна воєнна поліція». Можливо, автор мав на увазі таємну польову поліцію (Geheime Feldpolizei), яку ще називали «гестапо Вермахту». Не зрозуміло, це помилки автора чи невдала робота перекладача (ім'я якого, до речі, не зазначено у книзі). Невдалим (та просто незрозумілим) є підбір фотографій у книзі. Чим керувалася редакційна колегія (чи, малоймовірно, автор) розміщуючи у розділі про рух Опору в збройних силах Німеччини фотографію туркестанського добровольця під час заняття чи тушіння солдатами Вермахту пожежі у ново захопленому місті?

Але незважаючи на недоліки, можна бути впевненим, що ця книга має викликати інтерес у всіх читачів, які цікавляться історією націонал-соціалізму, збройних сил Німеччини, Голокосту.